

Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. 1-3, Завод за уџбенике, Београд 2010, ss. 1177.

Król Aleksander Karađorđević był jedną z najważniejszych postaci w historii dwudziestowiecznej Serbii oraz Jugosławii. Osoba tego władcy jest bardzo mało znana i przez lata nie doczekała się żadnego głębszego i bardziej szczegółowego opracowania. Jeżeli już historycy interesowali się nią, to przede wszystkim ze względu na śmierć w zamachu w Marsylii, lub z powodu wprowadzenia dyktatury. Jedną z głównych przyczyn takiego stanu rzeczy były z pewnością niemal półwieczne rządy komunistów, którzy z wiadomych względów, z niechęcią i sporą dozą rezerwy odnosili się do monarchistycznych początków Jugosławii. Wydaje się jednak, że postać, która jest tak ważna dla zrozumienia historii, zarówno Serbii, tzw. pierwszej Jugosławii, jak i samych Bałkanów, zasługuje na nieco bardziej wnikliwe opracowanie biograficzne.

Tego niezwykle trudnego zadania, jakim niewątpliwie jest napisanie biografii, podjął się serbski historyk, współpracujący z Instytutem Historii Współczesnej, Uniwersytetu Belgradzkiego i były redaktor naczelny czasopisma „Историја 20. века”, doktor Branislav Gligorijević. Wypada nadmienić, że przedstawiana monografia nie jest pierwszą próbą zmierzenia się tego uczonego z postacią króla Aleksandra Karađorđevicia, którą jest on wyraźnie zafascynowany. Pierwszy tom niniejszej trylogii ujrzał światło dzienne już w 1996 r.²² Jednak w wyniku, po części zapewne zawirowań politycznych w byłej Jugosławii, po części zaś, z powodu imponującej ilości materiału źródłowego, uzupełnienie biografii o kolejne dwa tomy zostało przesunięte aż do roku 2010, kiedy praca została opublikowana w całości.

Oprócz postaci króla Aleksandra, Gligorijević poświęcił również nieco uwagi innemu przedstawicielowi dynastii Karađorđeviciów, królowi Piotrowi II, którego biografia ukazała się w 2001 r.²³ Nie ulega wątpliwości, że autor jest doskonałym znawcą realiów epoki, w której przyszło żyć królowi Aleksandrowi, czego potwierdzeniem mogą być jego prace poświęcone serbsko-chorwackiej rywalizacji parlamentarnej w okresie międzywojnia²⁴.

Jak już wspomniano, biografia Aleksandra Karađorđevicia została podzielona na trzy tomy, z których każdy składa się z trzech części, podzielonych na rozdziały. Głównym kryterium tego podziału, było kryterium problemowe, wybrane przez autora, jak się wydaje, dość intuicyjnie. Warto zauważyć, że pomimo odstępiania od podziału pracy wedle klucza chronologicznego, treść pierwszych dwóch tomów układa się w zasadzie właśnie w taki sposób (wyjątkiem jest tom trzeci, o czym później).

²² Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. 1, Београд 1996.

²³ Б. Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић*, Београд 2001.

²⁴ Б. Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1970, теже, *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Београд 1979.

Pierwszy tom nosi podtytuł *W czasie walk o narodowe wyzwolenie*. Pierwsza część (*Dynastia Karađorđevićów i tworzenie jej prestiżu*, s. 3-66), poświęcona została krótkiemu wprowadzeniu, opisującemu okoliczności dojścia do władzy dynastii Karađorđevićów oraz przyczyny i okoliczności, w jakich Aleksander, młodszy syn króla Piotra I, zajął miejsce swojego brata Jerzego, uzyskując oficjalnie w 1909 r. tytuł następcy tronu. W dalszej części, autor skupia się na działalności politycznej królewicza zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnątrzpaństwowej. Szczególnie miejsce poświęcił Gligorijević relacjom i współpracy Aleksandra z tajną organizacją *Zjednoczenie albo śmierć*, znaną bardziej jako *Czarna Ręka*. Mimo sporej różnorodności wykorzystanych źródeł i poruszeniu wielu interesujących, acz słabo znanych kwestii (jak np. plany *Czarnej Ręki*, dotyczące zamachu na takie osobistości, jak car Bułgarii – Ferdynand I, czy też „czarnogórski poeta” – król Mikołaj I), wyraźnie rzuca się w oczy brak bardziej szczegółowych informacji, dotyczących młodości Aleksandra, jego pobytu na naukach w Rosji i próby dogłębniejszej analizy wpływu, jaki ten etap życia mógł wywrzeć na młodego królewicza.

Druga część pierwszego tomu (*Wojny o narodowe wyzwolenie*, s. 69-304), poświęcona została przede wszystkim wydarzeniom krążącym wokół I wojny światowej: zabójstwu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, dowodzeniu przez Aleksandra armią serbską, wycofaniu się jej przez góry Albanii i dotarciu na Korfu, czy też operacjom na froncie salonickim. Ta, imponująca i zawierająca cały szereg szczegółowych informacji, część mogłaby spokojnie stanowić materiał do nauki o wypadkach I wojny światowej na bałkańskim teatrze działań, ponieważ środek ciężkości narracji, po raz kolejny przesunięty został na szerszą perspektywę wydarzeń politycznych, umieszczając postać i działalność Aleksandra w kontekście bieżących wydarzeń. Niestety, autor poświęcił stosunkowo niewiele miejsca, zaledwie 35 stron w 235-stronnicowym rozdziale (s. 69-104), wojnom bałkańskim i roli, jaką odegrał w nich sam królewicz oraz, co ważniejsze, znaczenia tych wydarzeń dla jego dalszej kariery. Znaczenia niebagatelnego, bowiem jak podkreśla sam Gligorijević, Aleksander zyskał na nich najwięcej, jego pozycja i prestiż zostały ugruntowane na niespotykanym dotąd poziomie²⁵. Wydaje się, że aspekt ten zasługuje na większą uwagę, zwłaszcza w kontekście późniejszego odwoływania się Aleksandra do tych wydarzeń i budowania na ich gruncie swojej pozycji.

Bardzo ciekawym aspektem, poruszonym również w tej części, jest opisanie likwidacji *Czarnej Ręki* oraz proces w Salonikach, na którym sądzono jej przywódców (z pułkownikiem Dragutinem Dimitrijewiciem, znanym jako „Apis”, na czele). Choć rozdział ten odbiega nieco od problematyki całego tomu, to jest on cennym uzupełnieniem, którego nie sposób było pominąć.

Trzecia część pierwszego tomu (*Zjednoczenie ziem serbskich lub Jugosławia*, s. 307-437), skupia się na kwestii kształtowania nowego państwa, tj. Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Sporo miejsca w tej części zajmuje pierwszy rozdział, poświęcony okolicznościom, w jakich doszło do wchłonięcia niezależnego pań-

²⁵ Б. Глигориевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. 1, с. 53.

stwa i sojusznika Ententy – Czarnogóry, przez nowo kształtujące się Królestwo SHS. Bardzo ciekawym i mało znanym jest wątek, w którym autor opisuje relacje między Aleksandrem Karadorđeviciem a czarnogórską dynastią Petroviciów-Njegoszów, w szczególności zaś, synem króla Mikołaja I i następcą tronu w Cetyni, księciem Daniło.

Drugi tom biografii nosi podtytuł *Spór serbsko-chorwacki* i poświęcony został w zasadzie w całości historii kształtowania się Królestwa SHS i próby uporządkowania jego sytuacji wewnętrznej. Zakres chronologiczny tego tomu obejmuje okres od powstania państwa do wprowadzenia przez króla Aleksandra dyktatury (6 stycznia 1929 – tzw. *šestojanuarska diktatura*). Główną oś, wokół której zbudowana jest narracja, stanowi parlamentarny spór serbsko-chorwacki o ostateczny porządek i organizację (unitaryzm lub federalizm) oraz sposób rządzenia nowym państwem.

Niestety, bardzo widoczna jest w tym tomie chęć podzielenia się z czytelnikiem całą wiedzą i zebrany materiał źródłowy. Nie dość, że postać Aleksandra została po raz kolejny niejako zepchnięta na drugi plan, to w dodatku druga część tego tomu (*Dom królewski i stosunki z przedstawicielami byłej dynastii Czarnogórskiej*, s. 105-186), rozbija ciągłość i wprowadza pewien chaos w strukturze pracy, nijak odnosząc się do głównej problematyki tomu, przedstawionej zarówno w pierwszej (*Monarchia parlamentarna pod ciosami separatyzmu i bolszewizmu*, s. 3-102), jak i trzeciej jego części (*Spór serbsko-chorwacki*, s. 189-360).

Zdecydowanie najsłabszym kompozycyjnie, lecz – co należy podkreślić – nie merytorycznie, jest trzeci tom pracy. Choć został on zatytułowany *W polityce europejskiej*, to zagadnieniu temu, a więc kwestii miejsca i roli jakie widział dla Królestwa SHS (później Jugosławii) na arenie międzynarodowej jej władca, została poświęcona tylko pierwsza, nosząca taki sam tytuł jak cały tom, część (s. 3-163). W części tej autor przedstawił takie zagadnienia jak: stosunek tzw. „wielkich mocarstw” do Małej Ententy, relacje włosko-jugosłowiańskie, miejsce Albanii w polityce zagranicznej Królestwa SHS, czy też powstanie Ententy Bałkańskiej. Tak jak w poprzednich przypadkach, Aleksander, jego poglądy i działalność, zostały przedstawione w szerszym kontekście wydarzeń na arenie międzynarodowej.

Pozostałe dwie części tego tomu zajmują się zupełnie innymi kwestiami. Druga (*Pomiędzy polityczną koniecznością i rzeczywistością*, s. 167-258), opisuje politykę wewnętrzną króla po wprowadzeniu dyktatury oraz próby znormalizowania sytuacji i znalezienia drogi porozumienia Serbów z Chorwatami. Poza tym, Gligorijević poświęca również nieco miejsca polityce religijnej Aleksandra. Jeżeli chodzi zaś o trzecią część ostatniego tomu (*Terroryzm międzynarodowy i zabójstwo króla*, s.261-343), to nakreśla ona działalność *Ustaży* i *VRMO*, opisuje okoliczności, przyczyny i skutki zamachu w Marsylii (9 października 1934 r.).

Wydaje się, że ostatni tom biografii dobitnie wskazuje na nieco jednak chybiony pomysł zbudowania struktury pracy wedle klucza problemowego. Sama idea na podzielenie biografii ze względu na problematykę nie wydaje się być całkowicie niesłuszną, jednak zapewne z powodu ogromu materiału, autorowi nie udało się zachować dyscypliny i konsekwencji, przez co doszło, przede wszystkim w trzecim tomie

pracy, do wymieszania wielu różnych wątków. Należałoby się zastanowić, czy podział chronologiczny nie okazałby się lepszym, a przede wszystkim, bardziej przejrzystym rozwiązaniem, niewprowadzającym niepotrzebnego zamieszania w narrację autora i przedstawiany przyczynowo-skutkowy ciąg zdarzeń. Niewątpliwie, najlepszą częścią biografii króla Aleksandra Karađorđevicia, jest pierwszy tom, który wydaje się być najbardziej spójnym i przemyślanym.

Nie ulega wątpliwości, iż praca Branislava Gligorijevicia jest jedną z najlepszych, jeśli nie najlepszą, pozycją traktującą nie tyle o postaci króla Aleksandra, ile o całym kontekście historycznym, w którym przyszło żyć i rządzić temu władcy. Jak zaznaczył sam autor, praca jest nie tyle opowieścią o jednym królu, czy jednej dynastii, ale o całej bujnej epoce²⁶. Niestety, jest to największy zarzut do tego trzytomowego dzieła. Jak na biografię, postać króla Aleksandra Karađorđevicia jest zbyt mało wyeksponowana. Brak tu większej ilości informacji, których można byłoby oczekiwać od biografii. Czytelnik nie dowie się zbyt wiele o życiu prywatnym władcy, o jego przemyśleniach i poglądach, o tym jaką był osobą, kiedy zniknął z pola widzenia opinii publicznej.

Powyższe uwagi nie umniejszają jednak olbrzymiej wartości merytorycznej niniejszej pracy. Wydaje się, że autor wykonał tytaniczną pracę, dokonując kwerendy źródłowej, nie tylko w archiwach serbskich (m.in. Архив Војно-Историјског Института; Архив Југосалвије; Архив Србије; Архив Српске Академије Наука и Уметности), ale również w brytyjskich, francuskich, włoskich, czeskich, czy chorwackich. Bardzo dużym atutem pracy, rekompensującym nieco skromne informacje, dotyczące życia prywatnego króla, jest imponująca liczba mało znanych, lub w ogóle niepublikowanych fotografii.

Reasumując, trzytomowe dzieło Branislava Grigolijevicia, jest bardzo skrupulatnie napisaną pracą, zawierającą wiele cennych, a czasem wręcz nieznanych dotąd, informacji na temat polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej Królestwa Serbii (następnie zaś Królestwa SHS i Królestwa Jugosławii), w okresie od objęcia władzy przez dynastię Karađorđeviciów do śmierci króla Aleksandra. Rzuci ona również światło na rolę i wpływ, jaki na te wydarzenia wywarła osoba młodego władcy. Nie jest to jednak typowa biografia. Jak już wspomniano, czytelnik nie dowie się z niej zbyt wiele o prywatnym życiu Aleksandra. Osoba króla przedstawiona jest z perspektywy ówczesnej sytuacji politycznej zarówno w jego ojczyźnie, jak i w całej Europie. Nie odbiera to jednak wartości merytorycznej, jaką prezentuje to dzieło, które – jak się wydaje – mimo powyższych uwag, stanowi najlepsze, najszersze i najbardziej szczegółowe opracowanie poświęcone niewątpliwie barwnej, interesującej i niezmiernie ważnej dla historii całego Półwyspu Bałkańskiego, postaci króla Aleksandra Karađorđevicia.

Paweł Michalak

---

²⁶ Ibidem, z przedmowy autora, s. XI.